

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته الهیات - تاریخ فرهنگ و تمدن ملل اسلامی

عنوان:

عوامل انحصاری شدن تجارت ابریشم توسط شاه عباس اول صفوی

اساتید راهنما:

دکتر منیژه ربیعی

دکتر زهرا ربانی

دانشجو:

زهرا دارش

آذر ۱۳۹۰

تقدیم به

روح پرفراز و پرفروغ برادرم

و پدر بزرگوار و مادر مهربانم

آن دو فرشته که از خواسته هایشان گذشتند، سختی ها را به جان خریدند و خود را سپر
بلای مشکلات و ناملایمات کردند تا من به جایگاهی که اکنون در آن ایستاده ام برسم.

و به همسرم، اسطوره زندگی ام، پناه خستگیم و امید بودنم.

سپاس خدایی که نه کلام گنجایش تعریفش را دارد و نه زمان فرصت شمارش را!

برخورد لازم می‌دانم از اساتید بزرگوارم سرکار خانم دکتر منیژه ربیعی و دکتر زهرا ربانی که در تمام مراحل این پایان نامه افتخار راهنمایی‌های بی‌دریغشان را به من دادند و در همه حال دلسوزانه همراه من بودند، خالصانه و خاضعانه تشکر و قدردانی نمایم.

چکیده:

کشور ایران در دوره‌ی شاه عباس اول صفوی یکی از مهم‌ترین کشورهای بود که در این زمان محل مبادله‌ی کالای مهمی مثل ابریشم شد و در این دوران خواهان زیادی پیدا کرد. انحصاری کردن تجارت ابریشم توسط شاه عباس اول صفوی یکی از مهم‌ترین اقدامات در این دوره محسوب می‌شود. در دوره‌های قبل نیز انحصار کالا وجود داشت اما انحصار کالای مهمی مثل ابریشم در این دوره اهمیتی فزاینده پیدا کرد. این پژوهش برآن است که به انحصاری شدن تجارت ابریشم توسط شاه عباس اول صفوی بپردازد. مهم‌ترین مساله در این پژوهش بررسی عواملی است که انحصار تجارت ابریشم را به وجود آورد، که دربرگیرنده عوامل سیاسی و اقتصادی و نتایج آن‌هاست. در این پژوهش نقش چهار عامل در انحصار تجارت ابریشم مورد بررسی قرار گرفته است: ۱. کمبود نقدینگی در ایران. ۲. تولید زیاد ابریشم نسبت به سایر کالاهای دیگر. که این دو جزء عامل اقتصادی محسوب می‌شوند. ۳. بیرون آوردن انحصار تجارت ابریشم از دست پرتغالی‌ها که اقتصاد ایران را دچار رکود کرده بودند. ۴. بسته شدن راه‌های تجارت توسط عثمانی‌ها که باعث روی آوردن تجار اروپایی به سوی ایران شد. این دو جزء عوامل سیاسی محسوب می‌شوند. یافته‌های اساسی این پژوهش نشان می‌دهند که عوامل سیاسی و اقتصادی هر دو در انحصاری شدن تجارت ابریشم توسط شاه عباس اول صفوی نقش داشته‌اند که در نتیجه‌ی این انحصار، کشور ایران توانست بر مشکلات خود فایز آید.

کلمات کلیدی: انحصار، تجارت ابریشم، شاه عباس اول صفوی.

فهرست مطالب:

مقدمه

فصل اول: کلیات پژوهش

- ۱-۱- بیان مساله..... ۱
- ۲-۱- سوالات پژوهش..... ۲
- ۳-۱- فرضیات پژوهش..... ۲
- ۴-۱- ضرورت و اهمیت تحقیق..... ۲
- ۵-۱- روش تحقیق..... ۳
- ۶-۱- تعریف واژه تحقیق عملیاتی..... ۳
- ۷-۱- پیشینه تحقیق..... ۴
- ۸-۱- معرفی و نقد منابع..... ۶

فصل دوم: اوضاع سیاسی - اقتصادی ایران قبل از شاه عباس اول صفوی

- ۱-۲- در باب سلسله صفویان..... ۱۴
- ۲-۲- پیشینه تاریخی تجارت ابریشم..... ۲۲
- ۳-۲- مروری کلی بر منابع درآمد حکومت‌های ایران تا دوره صفویه..... ۲۷

فصل سوم: عوامل و اقدامات اقتصادی انحصاری شدن تجارت ابریشم توسط شاه عباس اول صفوی

- ۱-۳- کمبود نقدینگی و وضعیت سکه‌های ایران عصر صفوی..... ۳۸
- ۲-۳- وضعیت صادرات و واردات ایران در زمان صفویه..... ۵۰
- ۱-۲-۳- راه‌ها و مراکز تجارت ابریشم..... ۵۴
- ۲-۲-۳- اقدامات شاه عباس اول صفوی در گسترش تجارت ابریشم..... ۶۰

۳-۲-۳- امن ساختن راه‌ها.....۶۰

۳-۲-۴- ایجاد کاروانسراها.....۶۲

۳-۲-۵- کوچ دادن آرامنه به ایران توسط شاه عباس اول صفوی.....۶۳

فصل چهارم: عوامل سیاسی انحصاری شدن تجارت ابریشم توسط شاه عباس صفوی

۴-۱- بیرون آوردن انحصار تجارت ابریشم از دست پرتغالی‌ها.....۸۱

۴-۱-۱- نقش ابریشم در روابط بین ایران و انگلستان.....۹۱

۴-۱-۲- کمپانی هندشرقی هلند و ابریشم ایران.....۱۰۳

۴-۲- حملات عثمانی‌ها به اروپا و بسته شدن راه‌های تجارت.....۱۱۲

۴-۲-۱- نقش ابریشم در روابط بین امپراتوری عثمانی و صفوی.....۱۲۳

نتیجه.....۱۳۱

فهرست منابع.....۱۳۴

مقدمه:

با تاج گذاری شاه اسماعیل اول در سال ۹۰۷ ه.ق / ۱۵۰۱م در تبریز کشور ایران تحت حاکمیت سلسله-
ی جدیدی قرار گرفت که در تاریخ به نام صفویه مشهور است.

سلسله‌ی صفویه (۹۰۷-۱۱۳۵ ه.ق) به لحاظ اهمیت، خط فاصلی بین دو مقطع از تاریخ ایران محسوب
می شود زیرا پس از سقوط ساسانیان (۲۱ ه.ق / ۶۴۲ م) حاکمیت سرزمین ایران در اختیار عناصری غیر
ایرانی افتاد . با ظهور سلسله‌ی صفویه حکومت ملوک الطوایفی برچیده شد و یک حکومت مرکزی نیرومند
ظهور کرد که به دخالت دشمنان در شرق (ازبکان) و در غرب (عثمانی) پایان داد. یکی از ویژگی‌های بارز
عصر صفویه گسترش روابط با کشورهای اروپایی بود که این امر در سایه‌ی گسترش تجارت ، به ویژه تجارت
ابریشم به وجود آمد. مهم ترین عوامل موثر در این گسترش ارتباطات را می توان به شرح ذیل بیان نمود:

الف) دشمنی ایران با امپراتوری عثمانی

ب) تجارت و به ویژه تجارت ابریشم

حکومت صفوی برای دشمنی با امپراتوری عثمانی از ابریشم که مهمترین کالا در این زمان بود بهره
جست و به ارتباط با دول اروپایی ادامه داد تا شاید با کمک آنها بتواند بر عثمانی‌ها غلبه کند. ابریشم در این
دوره یکی از بهترین و گران بهاترین محصولات بازرگانی بود که در کشورهای اروپایی خریداران زیادی
داشت. تجارت ابریشم ، اقتصاد کشور را رونق می داد و خزانه‌ی دولت را از سکه‌های طلای حاصل از فروش
آن در بازارهای جهانی انباشته می ساخت ، طوری که ابریشم به طلای نرم آن دوره معروف بود. علاوه بر این
عوارض گمرکی دریافتی از حمل ابریشم توسط بازرگانان داخلی و خارجی از خاک ایران و مالیات گرفته
شده از ابریشم سالیانه مبالغ هنگفتی را وارد خزانه شاهی می کرد.

اقدام مهم شاه عباس در این دوره به انحصار درآوردن ابریشم بود ، چون در این زمان تولید ابریشم بیشتر از سایر کالاهای دیگر بود. و شاه عباس متوجه شد که برای سر وسامان دادن به اوضاع نابه سامان اقتصادی کشور بهترین روش به انحصار درآوردن این کالای مهم است.

این پژوهش سعی بر این دارد تا به عوامل انحصاری شدن تجارت ابریشم در دوره‌ی شاه عباس اول صفوی بپردازد.

پژوهش مورد نظر شامل پنج فصل است:

فصل اول: شامل کلیات پایان نامه است که بیان مساله ،سوالات و فرضیه پژوهش، اهمیت و ضرورت تحقیق، پیشینه تحقیق و نقد منابع را در بر می گیرد.

فصل دوم: شامل کلیاتی در مورد شاهان صفوی و منابع درآمد دولت تا عصر شاه عباس اول صفوی است.

فصل سوم : در این فصل به عوامل اقتصادی انحصاری شدن تجارت ابریشم توسط شاه عباس اول پرداخته شده است.

فصل چهارم: شامل عوامل سیاسی انحصاری شدن تجارت ابریشم توسط شاه عباس اول صفوی است.

فصل پنجم: این فصل شامل نتیجه گیری کل پایان نامه است.

این پایان نامه دارای مشکلاتی از جمله عدم دسترسی و کمبود منابع اصلی برای بسیاری از شواهد تاریخی بود ، زیرا منابع دست دوم به منبع مورد استفاده خود در نقل اخبار تاریخی اشاره‌ای نکرده‌اند هم چنین بیش تر منابع دست اول فقط به حوادث سیاسی پرداخته اند و به عامل به وجود آمدن حوادث از جمله عوامل اقتصادی اشاره‌ای نکرده اند. در این پژوهش تلاش گردیده تا با جمع آوری اطلاعات پراکنده تحلیلی از عوامل به وجود آمدن انحصار تجارت ابریشم به دست داده شود.

فصل اول

مبانی پژوهش

۱-۱- بیان مساله:

سرزمین ایران از دیرباز محل عبور و مرور کاروان‌های تجاری و راه ارتباط اقتصادی میان شرق و غرب بود. یکی از مهمترین کالاهایی که از این طریق مبادله می شد ابریشم بود و بیشترین حجم صادرات را به خود اختصاص می داده است. در طول تاریخ ایران، شاهان به این کالا توجه خاصی داشته‌اند. با شکل‌گیری دولت صفویدر ایران، این کالا هم چنان اهمیت خود را حفظ کرد به ویژه در زمان شاه عباس اول این اهمیت به اوج رسید. هم زمان با روی کار آمدن شاه عباس اول کشور به خاطر جنگ های طولانی با عثمانی‌ها و ازبکان به لحاظ اقتصادی دچار رکود و نا به سامانی های فراوان شد؛ تا جایی که نقدینگی در کشور بسیار تنزل یافته و روابط تجاری دچار وقفه گشته بود. شاه عباس یگانه‌راه نجات کشور را رونق تجارت خارجی می دانست. لذا وی ضمن انجام اقداماتی جهت توسعه‌ی روابط بازرگانی با دول مختلف، به ویژه دول اروپایی و نیز تامین راه‌های تجاری و واگذاری برخی امتیازات اقتصادی بر آن شد تا با انحصاری کردن ابریشم به عنوان

یکی از مهمترین و پر درآمدترین کالاهای تجاری علاوه بر آن که مشکلات اقتصادی حکومت را کاهش دهد از ابریشم به عنوان ابزاری برای ضربه زدن به اقتصاد عثمانی نیز استفاده نماید.

این پایان نامه برآن است تا به این مساله بپردازد که عوامل انحصاری شدن تجارت ابریشم در دوران شاه عباس اول چه بوده است؟

۱-۲- سوالات پژوهش:

۱. کدام عوامل اقتصادی باعث انحصاری شدن تجارت ابریشم توسط شاه عباس اول شد؟
۲. کدام عوامل سیاسی باعث انحصاری شدن تجارت ابریشم توسط شاه عباس اول شد؟

۱-۳- فرضیات پژوهش:

۱. کمبود نقدینگی در ایران و نیز تولید زیاد ابریشم نسبت به سایر کالاهای دیگر و نیاز کشورهای دیگر به این کالای مهم باعث انحصاری شدن تجارت ابریشم توسط شاه عباس اول شد.
۲. بیرون آوردن انحصار تجارت ابریشم از دست پرتغالی ها و بیرون کردن آن ها از ایران و بسته شدن راه های تجارت توسط امپراطوری عثمانی ها باعث انحصاری شدن تجارت ابریشم توسط شاه عباس اول شد.

۱-۴- ضرورت و اهمیت تحقیق:

تاریخ اقتصادی مقوله ای مهم در تحلیل روابط سیاسی است و در عین حال موضوعی است که کمتر به آن توجه شده است. دولت های قدرتمند در سایه ی اقتصادی قوی ایجاد می شدند. از این رو بررسی انحصار تجارت ابریشم در ایران عصر شاه عباس به فهم چگونگی به قدرت رسیدن او برای حل مشکلات سیاسی کمک می کند. چگونگی انحصاری شدن تجارت ابریشم توسط شاه عباس تاکنون به طور مستقل مورد بررسی قرار نگرفته است، آن چه تاکنون مورد بررسی قرار گرفته تحقیقاتی است راجع به اهمیت ابریشم در دوره ی

صفویه و به عوامل انحصار هیچ اشاره‌ای نشده است و این مطالعه برای رفع خلاء موجود در تاریخ این دوره انجام شده است.

۱-۵- روش تحقیق:

روش تحقیق علی-تاریخی است و شیوه‌ی گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای است.

۱-۶- تعریف واژه‌عملیاتی تحقیق:

انحصار: انحصار، معادل واژه Monopoly است، به معنی قبضه کردن و در اختیار آوردن کالایی که عرضه می‌شود تا خریدار مجبور شود هر مبلغی را که فروشنده مطالبه می‌کند بپردازد. انحصار کالاها در طی تاریخ جایگاه خاصی داشته است و در طول تاریخ بر حسب ضرورت از سوی قدرت‌های حاکمه اعمال می‌شده است. این کلمه در طول تاریخ از لحاظ معنی تغییراتی داشته است به طوری که برخی اقطاع را نیز نوعی انحصار دانسته‌اند و شاخص تجارت کالا در دوره صفویه ابریشم است. اما مشکلات و ضررهایی که انحصار برای جامعه و اقتصاد آن به بار می‌آورد بسیار سنگین است که استثمار مصرف‌کننده از مهم‌ترین آن‌هاست، زیرا مصرف‌کننده ناچار به استفاده از کالایی است که کیفیت متوسط یا پایین را با قیمت بالا داراست. در انحصار، رقابت آزاد که شرط اقتصاد سالم است از بین می‌رود و سبب می‌شود کالایی با کیفیت نازل و قیمت بالا به بازار عرضه شود و در اثر گذشت زمان، کیفیت کالا دائماً رو به زوال است.

۱-۷- پیشینه تحقیق:

الف: کتاب

- نصرالله فلسفی در کتاب "زندگانی شاه عباس اول" که تمامی ابعاد زندگی وی را مورد بررسی قرار می‌دهد به تجارت ابریشم و روابط شاه عباس با دیگر کشورها در زمینه‌ی تجارت ابریشم می‌پردازد. چند صفحه‌ای هم درباره انحصار تجارت ابریشم نوشته است اما در این متن از عوامل انحصاری شدن تجارت

ابریشم که موضوع اصلی این پایان نامه استسخنی نرفته است و در این تحقیق از قسمت های روابط ایران با کشورهای اروپایی از آن کمک گرفته شده است.

- کتاب سیاست و اقتصاد عصر صفوی نوشته دکتر محمد ابراهیم باستانی پاریزی است که درباره‌ی اقتصاد دوره‌ی صفویان بحث می‌کند و به صورت کلی و خیلی مختصر تجارت ابریشم و کارهایی که شاه عباس در گسترش تجارت انجام داده ، مانند برقراری امنیت و ایجاد کاروانسراها را مورد بررسی قرار داده است که در قسمت اقدامات شاه عباس اول صفوی در گسترش تجارت ابریشم از این کتاب استفاده شده است. در این کتاب به منابع درآمد صفویه از جمله ابریشم اشاره شده است اما به انحصار توجهی نشده است. - کتاب شاه عباس اول نوشته دکتر منوچهر پارسادوست که به تمام ابعاد زندگانی شاه عباس می‌پردازد و در بخش تشویق بازرگانی و رونق آن مطالب مفیدی را درباره‌ی تجارت ابریشم و آرامنه ارائه می‌دهد ، اما در این کتاب هم مانند کتب بالا به عوامل انحصار تجارت ابریشم توجهی نشده و بیشتر به حوادث سیاسی پرداخته است.

- در کتاب تاریخ ایران دوره‌ی صفویان پژوهش دانشگاه کمبریج که دکتر یعقوب آژند آن را به فارسی ترجمه کرده است مطالب ارزنده‌ای راجع به تجارت تمام کالاهایی که در زمان صفویان انجام می‌گرفته است بحث شده است . بر خلاف کتب بالا در این کتاب در بحث تجارت به صورت مختصر به عامل کمبود نقدینگی که باعث به وجود آمدن انحصار تجارت ابریشم توسط شاه عباس شد اشاره کرده است.

- کتاب تجارت و سیاست در ایران دوره صفوی^۱ نوشته متی رودی^۲ است که به فارسی ترجمه نشده است. این کتاب مطالب خوبی در مورد وضع نقدینگی دوره‌ی صفویان ارائه می‌دهد که در بخش کمبود نقدینگی از آن به صورت مفیدی استفاده شده است.

ب: مقالات

مقاله تجار در عصر صفوی نوشته رودی متی ترجمه دکتر حسن زندیه است که مجله نامه تاریخ پژوهان آن را به چاپ رسانده است. در این مقاله به تجارت ابریشم اشاره شده است. مقاله اهمیت ابریشم در دوره ی

---

¹. The politics of trade in safavid iran: silk for silver.

². Matthe Rudolph.

صفویه نوشته دکتر احسان اشراقی که در این مقاله نیز سیر ابریشم و میزان اهمیت ابریشم برای کشورهای اروپایی در زمان صفویه می‌پردازد.

مقاله جستجوی صفویان برای طلا و نقره: این مقاله که توسط ویلم فلور^۲ و پاتریک کلاوسون^۳ نوشته شده است نیز به تجارت ابریشم در زمان صفویه به خوبی اشاره می‌کند. هم چنین به کمبود نقدینگی در ایران عصر صفویه و انحصار تجارت ابریشم که موضوع بحث پایان نامه است اشاره کرده است.

۱-۸- معرفی و نقد منابع:

در دوره صفویه به دلیل علاقه‌ی پادشاهان صفوی به ثبت فتوحاتشان تاریخ نگاری رونق زیادی گرفت. مورخان این دوره بیشتر از منشیان بودند و حضور آن‌ها در حوادث و وقایع دربار و دسترسی آن‌ها به اسناد و مدارک اداری از عوامل موثر در صحت نوشته‌های آن‌هاست. اما آن‌ها بیش‌تر به مسایل سیاسی پرداخته‌اند و مسایل اقتصادی و اجتماعی را به صورت خیلی نادر می‌توان در کتب آن‌ها پیدا کرد.

سفرنامه‌های سیاحان اروپایی نیز جز منابع اصلی این دوره محسوب می‌شود که در مورد انحصار تجارت ابریشم اطلاعات بسیار ارزنده‌ای را ارائه می‌دهند و در این تحقیق نیز بیشتر اطلاعات مربوط به ابریشم از این سفرنامه‌ها به دست آمده است.

الف: منابع تاریخی

تاریخ عالم آرای عباسی: اثر اسکندر بیگ ترکمان از مورخان قرن یازدهم هجری است. وی کتاب خود را در سال ۱۰۲۵ ه.ق با هدف شرح سلطنت شاه عباس اول آغاز نموده است. از آن جایی که مولف به بایگانی رسمی دولتی و کتاب‌های تاریخی دسترسی داشته نوشته‌هایش را شایسته‌ی اعتماد می‌سازد. مولف در بخش‌هایی از کتاب، اطلاعات دقیقی را ارائه می‌دهد که به جز دسترسی داشتن به دفاتر و اسناد، چنان آگاهی‌های دقیقی میسر نبود و در رویدادهایی که خود شاهد وقوع آن‌ها نبوده به کتاب‌های معتبر همانند روضه

---

¹.Safavid iran 's search for silver and gold.

².willem floor.

³.patrik clawson.

الصفاء و حبیب السیر مراجعه کرده است. هم چنین او به کتاب‌های معتبر دیگر مانند احسن التواریخ ، تاریخ طبرستان ، فتوحات امینی استناد جسته است. علی رغم حاکم بودن روح نظامی‌گری بر نوشته‌های وی ، اطلاعات مفیدی درباره‌ی تشکیلات و مسائل مالی این دوره به دست می‌دهد و سیاست‌های مالی شاه عباس را به خوبی شرح می‌دهد. اسکندر بیگ اطلاعات زیادی درباره امور مالی دوره‌ی صفویه و تغییرات آن که در اثر جنگ‌های طولانی ایران و امپراتوری عثمانی در مرزهای شمال غرب و با ازبک‌های ماوراء النهر در مرزهای شرقی به وجود آمده بود در خلال نوشته‌های وی به خوبی شرح می‌دهد. در این پژوهش از اطلاعات وقایع سیاسی که در این دوره به وقوع پیوسته است بیشترین استفاده از این کتاب شده است.

احسن التواریخ:

تالیف حسن بیگ روملو از مورخین قرن دهم هجری است که اساساً در دوازده جلد تنظیم شده بود اما فقط جلد‌های یازدهم و دوازدهم که شامل وقایع سال‌های ۸۰۷ ه.ق تا ۹۰۰ ه.ق و ۹۰۰ ه.ق تا ۹۸۵ ه.ق به دست ما رسیده است. هرچند حسن بیگ روملو نیز همانند دیگر مورخان این عصر بیشتر به شرح وقایع سیاسی و نظامی پرداخته اما در خلال ذکر وقایع به بعضی از مسائل مالی این دوره اشاره می‌کند که از هر دو مورد استفاده شده است.

روضه‌الصفویه:

اثر میرزا بیگ حسن بن حسینی جنابدی است . وی در دوران سلطنت شاه عباس اول وقایع دوران حکومت صفویه را از ابتدا تا سال ۱۰۳۶ ه.ق به رشته‌ی تحریر درآورده است. وی از درباریان شاه عباس اول بوده است. زمان آغاز تالیف کتاب در سال ۱۰۲۳ ه.ق بوده است و سیزده سال تالیف کتاب به طول انجامیده است. این اثر نسبت به سایر منابع دیگر این عصر به نکاتی اشاره می‌کند که کمتر در کتب دیگر به آن پرداخته شده است. این کتاب در باب انتقال آرامنه به ایران و زندگی آن‌ها مطالب قابل توجهی را ارائه می‌دهد که از مطالب آن در بخش آرامنه استفاده شده است.

ب: سفرنامه‌ها

سفرنامه آدام اولئاریوس^۱: یکی از سفرنامه نویسان مشهور آلمانی است که در سال ۱۶۳۷ م. / ۱۰۴۶ ه. ق. به دربار شاه صفی وارد شد. او توصیفات جامعی از کشور ایران را برای مردم آلمان به ارمغان برد. فردریش سوم (۱۶۵۹-۱۵۹۶ م) فرمانروای ایالت هلشتاین آلمان برای رهایی از بدهی‌های دربار و گسترش تجارت با ایران و روسیه، با حمایت و همکاری اتوبروگمان، تاجر هامبورگ در صدد برآمد تا هیئتی را به این کشورها بفرستد. او امیدوار بود با برقراری روابط تجاری مخصوصاً تجارت ابریشم از راه دریای خزر، رودخانه ی ولگا و دریای شمال به بهبود تجارت کشور خود کمک نماید. سفرنامه‌ی او مطالب متنوع اجتماعی، سیاسی و فرهنگی زیادی در مورد کشور ایران دارد. سفرنامه‌ی وی اولین سفرنامه درباره‌ی ایران است که به طور دقیق مسائل ایران را مورد بررسی و کنکاش قرار داده است. او سعی کرده تا واقعیات را بنویسد و همواره آن را با مطالبی که در مورد ایران نوشته‌اند مقایسه کند و هیچ هدفی غیر از نوشتن حقیقت نداشته باشد. او نوشته‌های خود را با کلماتی نظیر ظاهراً و گویا بیان می‌کند. وی در جواب بعضی از منتقدین که پرسیده بودند اولئاریوس این همه اطلاعات را در مورد ایران از کجا به دست آورده است به جمع آوری اطلاعات از کشیش‌های پرتغالی، آگوستینی، ایتالیایی و کرملی‌های پابره‌نه‌پا که خیلی از آنها بیش از ۲۵ سال در ایران بوده‌اند اشاره می‌کند و می‌نویسد که همه‌ی آنها هیات نمایندگی هولشتاین را دوستانه پذیرفتند و حمایت کردند. اولئاریوس درباره‌ی تجارت ابریشم و مقادیر آن اطلاعات ارزنده‌ای را ارائه می‌دهد که در کتب دیگر نادر است.

سیاحت نامه‌ی شاردن:

---

¹Adam Olearius.

اثر معروف سر ژان شاردن^۱ فرانسوی است که به مدت ۱۳ سال (۱۶۷۷-۱۶۶۴م/۱۰۷۴-۱۰۸۷.ق) در ایران به سر می‌برد. اقامت طولانی شاردن در ایران و توجه و دقت نظر وی در مسائل مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و مذهبی باعث شده است تا مجموعه ای کامل در این زمینه ها به دست دهد. این اثر در ده جلد به فارسی ترجمه شده است. بیشتر اطلاعات شاردن همانند دیگر سیاحان اروپایی مبتنی بر شنیده-های اوست و اعداد و ارقامی که درباره‌ی مسائل مالی به دست می‌دهد در بیشتر موارد قابل اعتماد نمی‌باشد زیرا صحت اعداد و ارقام در این زمینه نیاز به دسترسی وی به دفاتر محاسباتی حکومت صفویه داشته است که چنین امکانی برای وی وجود نداشته و به همین دلیل در بعضی موارد این مسائل را با شک و تردید حدس و گمان می‌نویسد. بیشتر اطلاعات مورد نیاز وی توسط رافائل دومان^۲ رئیس فرقه ی کاپوسن اصفهان در اختیار او قرار داده شده است. شاردن در مورد وضعیت ارامنه و چگونگی انتقال آن‌ها به اصفهان اطلاعات خوبی را به دست می‌دهد و چون خود تاجر بوده است اطلاعات مفیدی درباره‌ی روابط تجاری اروپاییان با ایران دارد و به رقابت این کشورها برای انحصار تجارت ابریشم ایران نیز اشاره دارد. او حتی در مورد شهرهایی که کارگاه های ابریشم بافی داشتند اطلاعات ارزنده ای را ارائه می‌دهد و جزییات و مقدار ابریشم تولیدی آن را نیز بیان می‌کند.

سفرنامه ژان باپتیست تاورنیه^۳:

جهانگرد و بازرگان فرانسوی است. سفرهای تاورنیه میان سال های ۱۶۳۲ تا ۱۶۶۸ میلادی (۱۰۴۱-۱۰۷۷.ق) صورت گرفت. سفر اول او در زمان سلطنت شاه صفی نوهی شاه عباس اول و سفرهای دیگرش در زمان شاه عباس دوم و شاه سلیمان بود. او مشاهدات خود را درباره‌ی تجارت، راه‌های تجاری و مالیات‌ها و عوارض گمرکی و غیره به خوبی به رشته‌ی تحریر درآورده است. تاورنیه که با هدف تجارت به مشرق زمین سفر کرده بود، اطلاعات مفیدی درباره‌ی مراکز تجارتی واقع در مسیر این راه تجاری به دست می‌دهد و اطلاعاتش در مورد ارامنه‌ی اصفهان و توجه شاه عباس به مسیحیان از صحت و اعتبار زیادی

---

¹.Sir john chardin.

².Raphael Dumans.

³.Jean Baptiste Tavernier.

برخوردار است. اطلاعاتی که از ویژگی های تجاری این شهرها به دست می دهد در منابع دیگر این دوره کمتر به چشم می خورد. دقت نظر این سیاح اروپایی تا جایی است که قیمت ابریشم ایران را در برخی از شهرهای امپراتوری عثمانی نیز بیان می دارد و درباره ی سفیران اروپایی که به درگاه شاه عباس برای برقراری روابط تجاری به ایران آمدند اطلاعات جالبی را به دست می دهد. همچنین تاورنیه اطلاعات مفیدی را درباره ی نقش هندی ها در تجارت ایران ارائه می دهد.

سفرنامه ی پیتر و دلاواله:^۱

جهانگرد معروف ایتالیایی که در اوائل قرن هفدهم میلادی به ترکیه و ایران و هند سفر کرد. قسمت مربوط به ایران آن آینه ی تمام نمایی از زندگی اجتماعی ، سیاسی و اقتصادی دوران شاه عباس اول محسوب می شود. مشاهدات نویسنده خیلی موشکافانه و با دقت مجسم شده است. او در مورد اخراج پرتغالی ها از هرمز و تجارت ابریشم در خلیج فارس ، در مورد تغییر مسیر ابریشم از راه ترکیه عثمانی و درباره ی تجار ارمنه اطلاعات بسیار ظریف و دقیقی را ارائه می دهد همچنین درباره ی سفیرانی که در دوره ی شاه عباس برای برقراری روابط تجاری به ایران آمدند و درباره ی قیمت ابریشم مطالب ارزنده ای دارد.

اسناد پادریان کرملی:

کتاب اسناد کرملی به کوشش منوچهر ستوده و با همکاری ایرج افشار به زیور طبع آراسته شده است. این کتاب از روی جلد سوم نسخه ی خطی ۴۸۳۶ موجود در دانشگاه تهران بازنویسی شده است. مصحح در مقدمه آورده است که عنوان نسخه ی اصلی منشآت عصر صفوی است و شامل ۱۶۲ نامه است. نامه هایی که یا توسط پاپ و پادشاهان اروپایی ارسال شده و یا فرامین و نامه هایی است که از طرف شاه عباس در جواب آنها نوشته شده است. اهمیت این کتاب مشخص است زیرا اگر این مدارک دستیاب نشده بود حتی از راه سفرنامه های اروپاییان هم ممکن نبود که نسبت به این روابط میان صفویان و مسیحیان تا این اندازه به جزئیات دسترسی بیابیم. مصحح کوشیده است با بیان مطالبی از نامه ها نشان دهد که از جمله اهداف اروپایی ها تغییر مسیر تجارت ابریشم از قلمرو عثمانی برای ضربه زدن به اقتصاد تجاری آن امپراتوری بوده

---

¹Pietro Della Valle.

است. بیشتر نامه هایی که از کشورهای اروپایی به دربار ایران و یا از ایران به دربار پادشاهان اروپا و پاپ فرستاده شده است ، در واقع نوعی درخواست جنگ مشترک و هم زمان ایران و اروپا علیه عثمانی است. از طریق این نامه ها می توان به روابط ایران با اسپانیا پی برد و نوع برخورد شاه ایران با اروپایی ها در رابطه با تجارت را فهمید.

سفرنامه یان اسمیت:

متن این سفرنامه به زبان هلندی در مابین صفحات ۷۲۹ تا ۷۶۰ از مجموعه ی معروف دانلپ که از سال ۱۹۳۸ در لاهه چاپ شده موجود است که عیناً به فارسی ترجمه شده است. این سفرنامه ضمیمه کتاب اولین سفرای ایران و هلند است که توسط ویلم فلور به چاپ رسیده است.

مسافرت اولین سفیر هلند به ایران یعنی یان اسمیت^۱ به دعوت شاه عباس به وسیله ی موسی بیگ - اولین سفیر ایران در هلند - برای شورای ایلات هلند فرستاد و قرعه به نام این تاجر ورشکسته یعنی یان اسمیت شد ، که تازه به هلند آمده و کوچکترین تجربه ای در امور تجارت با آسیا و کمترین آشنایی با فرهنگ ملل آسیایی نداشت اصابت کرد. یان اسمیت از ژوئیه ۱۶۲۸/م ۱۰۳۷.ه ق تا ۱۴ ژوئن ۱۶۳۰ م/۱۰۳۹.ه ق در ایران بوده است و وقتی به ایران می رسد شاه عباس از دنیا رفته بود. یان اسمیت چون خودش تاجر بود به تجارت و راه ها و ارامنه که در این زمان به خاطر تاجر ابریشم ثروتمند شده بودند مطالب ارزنده ای را ارائه می دهد و از شخصیت های بزرگ ارامنه حرف می زند.

سفرنامه برادران شرلی^۲:

برادران شرلی که در تاریخ ایران دوره ی صفویه شهرت بسیار دارند ، دو تن از نجیب زادگان انگلیسی بودند که مقارن حکومت شاه عباس اول ۱۰۳۸-۹۹۶ ه ق / ۱۶۲۰-۱۵۸۷م به ایران سفر کردند. کنت اسکس یکی از اشراف انگلستان به آنتونی شرلی^۳ پیشنهاد کرد که به ایران رفته و شاه عباس صفوی را به جنگ با

---

^۱Jan Smith.

^۲Shirley.

^۳. Anthony Shirley..